

Osmanlı İmparatorluğu ve Dünya Savaşı

Said Halim Paşa, Çeviren: Fatih Yücel

Kronik Kitap, İstanbul 2019, İkinci Baskı, 216 Sayfa, ISBN: 978-975-2430-91-4.

Mesut Can AKÇAY*

Said Halim Paşa, Osmanlı İmparatorluğu'nun Dünya Savaşı'na dâhil olduğu sırada görevde bulunan kabinenin Sadrazamı ve Hariciye Nazırı olarak görev yapan devlet adamıdır. Kitap, Said Halim Paşa'nın göreve gelişinden imparatorluğun savaşa dâhil oluşuna kadar geçen süreçte Osmanlı Hükümeti'nin izlediği siyaseti merkeze alarak bir devlet adamının perspektifinden bir dönemin panoramasını sunmaktadır. Said Halim Paşa tarafından Fransızca olarak kaleme alınan eser ilk olarak 2000'de "L'Empire Ottoman et la Guerre Mondiale" adıyla Isis Yayınları tarafından neşredilmiş, 2019'da Fatih Yücel'in çevirisiyle Kronik Kitap tarafından yeniden okuyuculara sunulmuştur. Sekiz bölümden oluşan kitapta ayrıca Said Halim Paşa'nın Divan-ı Ali'de geçirdiği tahkikata ilişkin tutanaklar ekler bölümünde yer almıştır. Bu açıdan kitap gerek tam metnin orijinal dilinden özgün çevirisi gerekse ekler bölümüyle zenginleştirilmesi açısından okurları bir dönemin şartlarını yeniden düşünmeye itmektedir.

---

* Yüksek Lisans Öğrencisi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih ABD, mesutcanakcay@gmail.com

Said Halim Paşa, Türkiye *Dünya Savaşı'na Nasıl Girdi?* Sorusunu kitabın birinci bölümünde ele almaktadır. Ermeni Meselesi, Dünya Savaşı'nın yaklaştığı bir dönemde Osmanlı İmparatorluğu'nu rahatsız eden temel sorunların başında gelmekteydi. Paşa, İmparatorluğun Ermeni Meselesi'ne yönelik ortaya attığı çözümlerin sonuçsuz kalmasında Çarlık Rusya'nın etkisine değinmektedir. Ona göre Rusya, Ermenilerin yaşadıkları vilayetlerde umumi meclis ve güvenlik teşkilatlarında Müslüman ve Ermeni sayısının eşitlenmesi için çaba harcamaktaydı. Rusya'nın bu çabasının amacı çoğunluğu Müslümanlardan oluşan yerleşim yerlerinde haksız bir eşitsizlik meydana getirerek kargaşa çıkarmaktan ibaretti (s. 12-13). Paşa, Dünya Savaşı öncesi, Osmanlı İmparatorluğu'nun uluslararası sistemde karşı karşıya olduğu yalnız durumunu bir tür tecrit olarak ifade etmekte ve Almanya ile olası bir ittifakın İmparatorluk için istenilen bir gelişme olacağını vurgulamaktadır. Ona göre, İmparatorluğun adaletsizlik ve istismarla karşı karşıya kalmasının sebebi Avrupa devletlerinin dışında kalmış görüntüsünden kaynaklanmaktaydı. Dolayısıyla mevcut bloklardan birine katılmak bir gereklilik haline gelmişti. Nitekim Rusya'nın Üçlü İtilaf'ın önemli bir unsuru olması Osmanlı İmparatorluğu'nun Üçlü İttifak'a yönelten sebeplerin başında gelmekteydi (s. 14). Paşa, İmparatorluğun Üçlü İttifak'a dâhil olmasına gidilen süreçte İttifak ve İtilaf Devletleri arasındaki ilişkilerin giderek şiddetlenmesine rağmen olası bir dünya savaşını kimsenin tahayyül etmediğini ifade etmektedir (s. 17). Said Halim Paşa, bu bölümde ayrıca İtilaf devletlerinin Almanya ve Avusturya- Macaristan ile süren savaşa Osmanlı İmparatorluğu'nun dâhil olmayarak tarafsızlığını sürdürmesi beklentilerine yer vermektedir. Bilhassa İtilaf Devletlerinin büyükelçilerinin savaşın sürdüğü sıralarda Said Halim Paşa'ya doğrudan doğruya savaş karşısındaki tutumunu sormaları İtilaf Devletlerinin bu beklentilerindeki ısrarı göstermektedir. Nitekim Paşa, bu soruya Osmanlı Hükümeti'nin tarafsızlığını koruma konusunda kararlı olduğu cevabını vermesi olumlu karşılanmıştır (s. 18). Osmanlı İmparatorluğu'nun tarafsızlığını sürdürme konusundaki tutumuna karşın Alman Büyükelçi Baron Wangenheim, tarafsız kalma ısrarının sürmesi halinde Osmanlı Hükümeti idaresindeki Alman subayların ülkeyi terk edeceklerini bildirmiştir. Paşa, Almanya'nın bu adımına rağmen Osmanlı Hükümeti'nin mevcut tavrında bir değişiklik olmayacağını ifade ettiğini vurgulamıştır (s. 20). Öte yandan Paşa, Osmanlı İmparatorluğu'nun savaşa girmesinin itici gücünü oluşturan "Goeben ve Breslau" adlı Alman gemilerinin Çanakkale Boğazı'na sığınmaları ile başlayan ve iki geminin Osmanlı idaresi altına girinceye kadar geçen süreçte hükümetin tarafsızlığını korumak için kararlılığını sürdürmesine rağmen gelişen olayların boğazların kapatılması ile sonuçlanmasını izahları ile ele almaktadır. Nitelim bu süreçte öne çıkan unsur Said Halim Paşa'nın denge siyaseti olmuştur (s. 20-23).

Said Halim Paşa, kitabın ikinci bölümünde Osmanlı İmparatorluğu'nun savaşa niçin girdiği sorusunu ele almaktadır. Ona göre, savaş her ne kadar Osmanlı İmparatorluğu'na karşı ilan edilmemiş olsa da yüzyıllardır süren ve doğrudan imparatorluk topraklarını hedef alan Şark Meselesi, dünya savaşı ile son aşamasına gelmiş bulunuyordu. Nitekim Üçlü İtilaf'ın izlediği siyaset Osmanlı Hükümeti'ne güven vermiyor ve bu durum gün geçtikçe tarafsızlık politikasını aşındırıyordu. Nitekim Paşa, İtilaf

Devletlerinin Büyükelçileri ile yapılan ve Osmanlı İmparatorluğu'nun tarafsızlığını korumasını içeren görüşmelerde İmparatorluğun topraklarına ve bağımsızlığına saygı gösterileceği taahhüt edilse de tarafsızlığın İtilaf Devletlerinin tasvibine bırakılmasının tartışmaya açık bir konu olduğuna değinmektedir (s. 29). Bilhassa görüşmelerin üzerinden birkaç gün geçtikten sonra Paşa'nın güvenilir bir kaynaktan İngiltere'nin Osmanlı Hükümeti'ne verdiği tahahhütün savaş süresi ile sınırlı olduğunu öğrenmesi bu kaygıları arttırmıştır. Nitekim Paşa'nın, Mösyö Bombart'ın “*Revue de France*” mecmuasının Temmuz sayısında kaleme aldığı makalesinde İngiltere'nin Osmanlı Hükümeti'ne verdiği teminatın savaş süresi ile sınırlı olduğunu belgeleyen bir telgraf nüshasını görmesi ile bu bilgiyi doğrulaması Üçlü İtilaf'ın Osmanlı İmparatorluğu'nun toprak bütünlüğü ve bağımsızlığına karşı teminatını şüpheye açık hale getirmiştir (s. 30). Nitekim Paşa, Osmanlı İmparatorluğu'nun tarafsızlığını sürdürmesinin ciddi sonuçları olacağını ifade etmektedir. Ona göre tarafsızlığın sürdürülmesi İmparatorluğu yalnızlaştırmakla kalmayacak aynı zamanda hareket alanını da daraltacaktı. Sonuçta milli müdafaa için gerekli olan yardım ve destekten yoksun bırakacaktı (s. 31).

Kitabın “*Karadeniz Hadisesi*” başlığını taşıyan üçüncü bölümünde Goeben ve Breslau adlı iki Alman Gemisi'nin Osmanlı idaresi altına girişinden (Yavuz ve Midilli adlarını alarak) Osmanlı İmparatorluğu'nun tarafsızlığına son veriş ve İtilaf Devletlerinin büyükelçilerinin başkenti terk etmelerine kadar geçen süreçte yaşanan olaylar dizgesi Said Halim Paşa'nın izlenimleri ile değerlendirilmektedir. Paşa'ya göre, Yavuz ve Midilli'nin Sivastopol'de Rus Filosunu bombalamasının ardından Osmanlı Hükümeti'nin tarafsızlık siyasetini sürdürmesi güç bir duruma düşmüştü (s. 37- 38). Bilhassa Enver, Cemal ve Talat Paşaların savaşa dâhil olunması beklentilerinin açığa çıkması açısından önemli bir dönüm noktası olmuştur. Said Halim Paşa, bu hadisenin ardından görevinden istifa etmiş ancak kısa bir süre sonra nazırların kendisi ile gerçekleştirdiği görüşmede söz konusu hadiseden haberlerinin olmadığını söyleyerek kendisine güvence verdiklerini ifade etmektedir. Nitekim Said Halim Paşa, istifasını geri çekmesinin ardından “*Karadeniz Hadisesi*”nin araştırılması ve sorumluların cezalandırılması için bir komisyon kurulmasını teklif etmiş ancak bu girişimi gerçekleşmeden İngiltere ve Rusya'nın Osmanlı İmparatorluğu'na savaş ilan ettiğini ifade etmiştir (s. 38- 39).

Kitabın, “*Savaş Sonrasındaki Buhanda Bab-ı Ali'nin İflası*” başlığını taşıyan dördüncü bölümünde Said Halim Paşa, Osmanlı İmparatorluğu'nun tarafsız konumuna son vererek savaşa dâhil olmasına yönelik eleştirilerine cevap vermektedir. Ona göre bu eleştirilerin eksikliği İmparatorluğun savaşa girme nedeninin göz ardı edilmesinden kaynaklanıyordu. Paşa, bilhassa Damat Ferid Paşa Hükümetini, İmparatorluğun içinde bulunduğu durumu ve savaşa gidilen koşulları örtme girişimini sert ifadelerle eleştirmektedir. Paşa'nın Damat Ferit Paşa'yı eleştirilerinin odağına koymasının temelinde Damat Ferit Paşa Hükümetinin görevi süresince savaşın sorumlusu olarak Osmanlı İmparatorluğunu hedef alan kamuoyunu aydınlatmak yerine başta İttihat ve Terakki olmak üzere siyasi rakiplerini ortadan kaldırma girişiminde bulunması ve İtilaf Bloku ile ılımlı bir siyaset izlemesi yer almaktadır (s. 44). Öte yandan Damat Ferid Paşa'nın savaş ortamını gerekçe göstererek rakiplerini askeri mahkemeye sevk etmesine

rağmen idam cezalarını onaylamaktan alıkoyan unsurun halkın Damat Ferid Paşa ve izlediği siyasete karşı giderek artan öfkесinin olduğunu belirten Said Halim Paşa, Damat Ferit Paşa'nın izlediği siyaseti şu şekilde ifade etmektedir: “*Tarihte, Damat Ferid Hükümeti'nin yaptığı gibi, peşinde koştuğu amaca erişebilmek için anayasa düzeninin yerine Saray'inkini geçirmekten daha büyük bir vatana ihanet suçu görülmemiştir*” (s.47). Paşa, benzer şekilde Damat Ferid Paşa Hükümetinin, Yunanistan'ın İzmir'i işgal etmesine ve İtilaf devletlerinin dayattığı Sevres Antlaşması'na rıza göstermesini de hainlik olarak değerlendirmektedir. Ona göre, Damat Ferid Paşa Hükümetinin son suçu Milli Mücadele'ye karşı koyma girişimi olmuştur. Said Halim Paşa'ya göre Osmanlı İmparatorluğu'nun savaşta tarafsız kalması mevcut durumu değiştirmeyecekti. Nitekim Sevr Antlaşması ile sunulan şartlar ve Rusya'nın İstanbul'a karşı duyduğu ilgi ve izlediği siyaset bu durumun bir göstergesiydi (s. 50).

Sait Halim Paşa kitabın, “*İngiltere ve Fransa Düşmanlığı Arasındaki Farklar*” başlıklı beşinci bölümünde İtilaf Devletlerinin Osmanlı topraklarındaki faaliyetlerini detaylı bir şekilde ele almakta ve Milli Mücadele'nin nasıl bir ortamda şekillenmeye başladığına dikkat çekmektedir. Bu bölümde bilhassa Mustafa Kemal'in kişisel ve mesleki niteliklerine yönelik yoğun bir tahlilde bulunmakta ve onun her beşeri varlıkta olduğu gibi insani duygularının yoğun olarak bulunduğunu kendi bakış açısı ile ele almaktadır. Said Halim Paşa'nın Mustafa Kemal'i analiz ederken izlediği yöntem ise dikkat çekicidir. Paşa, Mustafa Kemal'in beşeri ve mesleki niteliklerini ayrı ayrı ele almakta olumlu ve olumsuz olarak gördüğü yönlerini ifade etmektedir. Ona göre, Mustafa Kemal, önderlik vasfına sahip olduğu gibi insanları peşinden sürükleyebilecek bir yeteneğe de sahiptir (s. 70-72). Said Halim Paşa'nın Mustafa Kemal'e yönelik eleştirilerinin başında Milli Mücadele süresince mücadeleye katkı sağlayabilecek isimlerin mücadeleden uzaklaştırılması yer almaktadır (s. 72). Said Halim Paşa bu bölümde Mustafa Kemal'in İttihatçı olduğuna yönelik söylentilere de değinmektedir. Ona göre, Mustafa Kemal bir dönem partinin mensubu olmakla birlikte kısa bir süre sonra parti ile yollarını ayırmış ve Merkez-i Umumiye dâhil olmayarak İttihat ve Terakki'nin gizli siyasetinde yer almamıştır. Nitekim Paşa, Mustafa Kemal'in ne İttihat ve Terakki destekçisi ne de Bolşevik yanlısı olmadığını vurgulamakta ve onun her Türk gibi doğuştan İttihatçı yönüne vurgu yapmaktadır (s. 74- 76). Öte yandan Said Halim Paşa, Sultan Vahdettin'in Milli Mücadele'ye karşı sergilediği tavır sert sözlerle eleştirmektedir. Paşa, Sultan Vahdettin'in Milli Mücadele'ye karşı izlediği siyaseti şu şekilde eleştirmektedir: “*Alçakça ve saçma sapan şahsi hesaplara boyun eğip, gizlice İngiltere'yle anlaşmış ve Osmanlıcılığın en azılı düşmanı ve Türk aleyhtarı ittifakın önderi olmuştur*” Nitekim Paşa, Sultan Vahdettin'i İmparatorluğun haklarını müdafaa edebilecek lider kabiliyetinden yoksun olarak değerlendirmekte ve eleştirmektedir (s. 81). Paşa, İngiltere ve Fransa'nın Osmanlı İmparatorluğu'na karşı tutumunda ilk farkın “*Barış Görüşmeleri*” sırasında ortaya çıktığını ifade etmektedir. Ona göre, Osmanlı İmparatorluğu'na biçilen kader ve sınırlar İngiltere tarafından kabul edilirken Fransa tarafından kabul edilmemiş ve halkı tarafından da benimsenmemiştir. Nitekim Paşa, Fransa'nın Milli Mücadele'nin ilerleyen safhalarında Türkiye ile

mücadeleye son verip dost elini uzatmasına dikkat çekmiştir. Oysa İngiltere, Milli Mücadele’yi her fırsatta küçümsemiş ve engel olmak için her yolu denemiştir (s. 89- 90).

Kitabın “*Yakın Doğu’daki İngiliz Siyaseti: Türkiye’deki Faaliyetleri*” başlığını taşıyan altıncı bölümü İngiltere’nin gerek Dünya Savaşı gerekse Milli Mücadele dönemi İmparatorluk topraklarına yönelik amaçları ele alınmaktadır. Said Halim Paşa, Sevres Antlaşması ile Çanakkale ve İstanbul Boğazlarına uluslararası statü kazandırılmak istenmesinin itici gücünün İngiltere olduğunu ifade etmekte ve Yunanistan’ın İmparatorluk topraklarına doğru genişlemesinin arkasında İngiltere’nin iki planının yer aldığını vurgulamaktadır. Bu anlamda İngiltere’nin Osmanlı İmparatorluğuna yönelik siyasetinde İmparatorluk topraklarında kendisine doğrudan askeri destek sağlayabilecek bir kuvvet yaratmak istemesi bu planın ilkinin oluşturmaktadır. İkinci plan ise Sevres Antlaşması ile Osmanlı İmparatorluğu’nun varlığını sürdürmekten yana bir siyaset izliyor görüntüsü vererek “hoşgörü söylemi” ile İmparatorluğu ilerleyen süreçte ortadan kaldırmak istemesidir. Said Halim Paşa’ya göre, İngiltere’nin Sevres Antlaşması’ndaki ısrarının arkasında yatan temel neden de buydu (s. 92- 93). Ağırlıklı olarak İngiltere’nin İmparatorluk toprakları üzerindeki şiddete dayanan faaliyet ve icraatlarına değinilen bu bölümde İngiltere’nin Osmanlı İmparatorluğu’nu ortadan kaldırmak istemesinin diğer bir nedeni olarak da Türklerin geçmişte Batı’ya karşı kurduğu açık üstünlüğün ileride yeniden canlanmasından duyulan endişeden ileri geldiği vurgulanmaktadır. Said Halim Paşa’ya göre, Kudüs’ün Mareşal Allenby tarafından geri alınmasının ardından Birleşik Krallık Başbakanı Llyod George’un bu durumu bir zafer edasıyla kutlayarak “*Dokuzuncu Haçlı Seferi*” imalı açıklamalarda bulunması İtilaf Devletlerinin İmparatorluk topraklarındaki emellerinin haçlı ruhunu yeniden canlandırmak olduğunu göstermektedir (s. 99-100). Paşa, bu bölümde ayrıca İngiltere’nin gerek Dünya Savaşı gerekse Mütareke ve sonrası dönemlerde İmparatorluk topraklarında halka yönelik vahşete varan muamelesine yer ayırmakta ve İngiltere’nin Milli Mücadele’ye karşı mutlak bir karşı duruş sergilemesinin bir nedeninin de Çanakkale ve Kutü’l Amare’deki Türk zaferlerinin bedellerini masum Müslümanlara ödetmeye çalışması olarak değerlendirmektedir (s. 103).

Said Halim Paşa, kitabın “*İngiliz Siyasetinin Hataları*” başlığını taşıyan yedinci bölümünde İngiltere’nin savaş öncesi ve savaş sırasında gerek Osmanlı İmparatorluğu gerekse sömürgesi altında bulunan ülkelere karşı izlediği siyaseti ele almaktadır. Ona göre Dünya Savaşı sonrası Almanya, Avusturya- Macaristan ve Çarlık Rusya’nın çözülmesi İngiltere’yi dünya hâkimiyeti konumuna getirecek bir süreci başlatmıştır. Nitekim İngiltere, Dünya Savaşı sonrası elde ettiği gücü başta müttefikleri olmak üzere dünya kamuoyuna kabul ettirmekte başarılı olamamıştır. Bilhassa savaş öncesi ve sonrası dönemlerde İngiltere siyasetinde etkin konumda olan Llyod George, Churchill gibi isimlerin izledikleri siyasetin başarısızlığı İngiltere’yi arzu ettiği “dünya hâkimiyeti” görüntüsünden uzaklaştırmıştır (s. 110). Said Halim Paşa’ya göre, Milli Mücadele’nin teslim olmayı reddeden ruhunun Doğu milletlerine örnek olacağı endişesi İngiltere’yi oldukça tedirgin etmiştir. Bu endişenin temelinde

ise Milli Mücadele'nin etkisinin İngiliz sömürgesi altında bulunan milletlere sıçraması ihtimali yatmaktadır (s. 114- 115).

Kitabın *Türkiye ve Halifelik* başlığını taşıyan sekizinci bölümünde Halifelik Kurumu'nun tarihsel süreç içerisindeki serüveni ve Osmanlı Hanedanı'na geçişi ele alınmaktadır. Said Halim Paşa, Osmanlı İmparatorluğunda II. Mahmut Dönemi ile başlayan ve durmaksızın devam eden reformların açık bir şekilde başarısız olduğunu ifade etmektedir. Ona göre reformların başarısız olmasının temelinde reform ile amaçlanan değişikliklerin İslamın temel kaidelerinden uzaklaşılması yer almaktadır. Paşa, Hz. Peygamberin “*Hükümler şartlara göre değişiklik gösterebilir*” hadisini referans alarak reform hareketleri ile amaçlanan değişimlerin İslamın özünden uzaklaşmadan çağın şartlarına uyarlanması gerektiğini savunmaktadır. Ona göre İmparatorluğun içinde bulunduğu durumda aydınların ayrı bir yeri vardır. Aydınlar İslamın temel kaidelerini reddetmeye yönelmekte ve kitleleri de bu amaca çekmeye çalışmaktadır. Nitekim bu anlayışın karşısında olan ve İslamın temel kaidelerine sahip çıkan bir kesimde mevcuttur. Bilhassa savaş sonrası dönemde bu iki kesim arasında çatışmanın baş göstermesi kaçınılmazdır (s. 123). Said Halim Paşa, Halifeliğin, Müslümanlar üzerindeki toplayıcı ve birleştirici etkisine değinmekte ve devamlılığını savunmaktadır. Ona göre; “*Müslüman vatanı tektir ve merkezi Halifelik Makamı'dır*” (s. 125). Öte yandan Paşa, Osmanlı İmparatorluğu'nun halen en güçlü Müslüman devleti konumunda olduğuna değinmekte ve Halifeliğin başka bir otoriteye geçmesinin söz konusu olamayacağını ifade etmektedir. Ona göre, İngiltere'nin Hicaz Kralı Hüseyin'i yeni Halife yapma girişiminin Müslümanlar üzerinde bir tesirin bulunmaması bu durumu desteklemektedir (s. 129).

Kitapta, Osmanlı İmparatorluğu'nun Dünya Savaşı öncesi içinde bulunduğu şartlarda izlediği siyaset ve stratejiler dönemin en üst düzey yetkisinin öznel yorumları ile ele alınmaktadır. Bu açıdan kitap başta Milli Mücadele ve İnkılap Tarihi araştırmaları olmak üzere sosyal bilimlerin muhtelif disiplinlerinde çalışmalarını sürdüren araştırmacılara bir dönemin şartlarını sunması açısından farklı bir bakış açısı sağlayacaktır. Ancak ifade etmek gerekir ki tarih araştırmalarında; hatıra, otobiyografi ve günlük yazarlarının olaylara bakış açısı ve değerlendirmelerinde öznel yargılara ağırlık vereceği şerhi bu kitap içinde geçerlidir. Dolayısıyla kitapta Said Halim Paşa'nın bir dönemin tanığı olarak yer aldığı olayları tanığı olduğu kadarıyla öznel olarak yorumlaması kaçınılmazdır. Nitekim Said Halim Paşa'nın kitap süresince izlediği metodoloji iyi analiz edilmeli ve dönemin şartları ile karşılaştırılmalı olarak ele alınmalıdır.